

Enkele economische aspecten van dagattractiepunten in Nederland

PROF. DR. A. J. HENDRIKS*

De vrije-tijdsbesteding is een dynamische groeimarkt. Een belangrijke sector van die markt is die van de dagattractiepunten, de vakterm voor pretparken, dierentuinen en andere bestemmingen van het dagje uit voor het hele gezin. In dit artikel wordt de betekenis van deze bedrijven voor de werkgelegenheid en de regionale economie beschreven, alsmede ontwikkelingen aan de vraag- en aanbodzijde van de markt en het overheidsbeleid ter zake. De aanbodzijde van de markt wordt gekenmerkt door oligopolistische concurrentie, de vraagzijde door een grote mobiliteit van de dagrecreanten. Initiatieven tot de oprichting van nieuwe attractiebedrijven, dikwijls met steun van lokale en regionale overheden, kunnen leiden tot een verscherping van de concurrentie tussen de bestaande bedrijven. Overleg binnen de bedrijfstak en afstemming van de recreatieve ontwikkeling van de regio's is zeer gewenst.

Het economisch belang

Het economisch belang van dagattractiepunten kan op verschillende manieren worden gemeten: uitgedrukt als bijdrage tot het nationaal produkt, tot de (regionale) werkgelegenheid of tot de lopende rekening van de betalingsbalans, in het bijzonder de reisverkeersbalans. Als eerste maatstaf is van belang wat reëcreanten over hebben voor dagattractiepunten.

Uit een recent onderzoek van het NRIT 1) onder de belangrijkste attractiepunten in Nederland (zie appendix) blijkt dat men in 1981 f. 206 mln. heeft besteed in de dagattractiepunten, terwijl de bestedingen die verband houden met het bezoek aan dagattractiepunten maar buiten deze bedrijven zelf worden gedaan, eveneens worden geraamd op f. 206 mln. Bij deze bestedingen buiten attractiepunten moet men denken aan uitgaven voor vervoer en voor consumpties en/of maaltijden. Het CBS vond bij een enquête in 1979 dat gemiddeld per bezoeker hieraan resp. f. 3,20 en f. 5,50 werd besteed terwijl gemiddeld voor toegang tot attractiepunten f. 5,30 en voor reiskosten f. 5,50 werd uitgegeven. Op grond van de berekeningen in het rapport van het NRIT moet ervan worden uitgegaan dat de dagattractiepunten in 1981 gezamenlijk aanleiding zijn geweest tot het onttrekken van f. 400 mln. koopkracht aan andere bestedingsmogelijkheden.

Het NRIT heeft vervolgens deze gegevens gebruikt om een antwoord te geven op de vraag wat zulk een bedrag betekent in termen van werkgelegenheid. Het instituut komt dan uit bij 3.900 arbeidsjaren wat betreft de bestedingen binnen de bedrijfstak en 2.100 arbeidsjaren voor bestedingen buiten de bedrijfstak. Om deze uitkomsten te bepalen is men uitgegaan van bezoekersaantallen en heeft men deze met behulp van door enquëtering verkregen verhoudingsgetallen omgezet in ramingen van de werkgelegenheid in de bedrijven zelf, in bedrijven in andere bedrijfsklassen (b.v. toeleveranciers van dagattractiebedrijven) en bij bedrijven die profiteren van de inkomensvorming binnen de attractiebedrijven (resp. de z.g. primaire, indirecte en geïnduceerde werkgelegenheid). De berekende resultaten van 3.900 en 2.100 arbeidsjaren zijn dan de arbeidsvolumecijfers voor de bij het onderzoek betrokken 21 dagattractiebedrijven gezamenlijk. Daarbij dient men te overwegen dat 45% van het arbeidsvolume binnen de dagattractiepunten betrekking heeft op deeltijdarbeid. Het totale aantal werkzame personen bedraagt 5.656. Hiervan zijn 1.322 te beschouwen als full-time medewerkers en 679 als part-time medewerker. Het aantal vakantiekrachten bedraagt

2.901. Niet hieronder begrepen zijn degenen die voor hun werk aan een attractiepunt gebonden zijn, maar daarbij niet in dienst, b.v. personen bij een attractiepunt geplaatst door de gemeente of vanuit een sociale dienst; of personeel werkzaam bij een restaurant of een winkeltje, dat verpacht is. In totaal omvat deze categorie 213 personen.

Een andere indicatie voor de economische betekenis van dagattractiepunten is de bijdrage aan de reisverkeersbalans. De reisverkeersbalans geeft een overzicht van de toeristische bestedingen die verband houden met het inkomende en met het uitgaande toeristische verkeer. Sedert 1975 is het tekort op de reisbalans voor Nederland snel toegenomen tot f. 5,2 mrd. in 1981.

Het is duidelijk dat in dit kader buitenlandse dagtoeristen van belang zijn. Uit de in het aangehaalde NRIT-rapport opgenomen enquête is op te maken dat over het geheel genomen 15 à 16% van het aantal bezoekers uit buitenlanders bestaat. Aangenomen dat buitenlanders per hoofd binnen onze landsgrenzen evenveel besteden als landgenoten, worden de bestedingen van buitenlanders door het NRIT geschat op f. 33 mln. Daarvan moeten worden afgetrokken f. 7,6 mln. bestedingen van landgenoten in buitenlandse attractiepunten, zodat ten slotte een positief resultaat voor Nederland resulteert. Dit resultaat staat in verband met de betrekkelijk grote attractiepuntdichtheid in Nederland. Het NRIT geeft aan dat er in België en Duitsland samen vier attractiepunten zijn, die per jaar één miljoen of meer bezoekers trekken, terwijl er in Nederland alleen, de dierentuinen niet meegerekend, ook al vier van dergelijke attractiepunten zijn.

Tegen deze achtergrond kan het voor provincies en gemeenten bijzonder aantrekkelijk zijn, met name in regio's met een schrijnend tekort aan werkgelegenheid, te streven naar uitbreiding van variëteit en van het aantal van de attractiepunten. In een bijlage van het NRIT-rapport is een lijst opgenomen van plannen voor nieuwe attractiepunten. Deze lijst vermeldt gegevens van vijftien initiatieven. Hiervan hebben elf betrekking op gebieden die vanouds bekend staan door een achterblijvende ontwikkeling van de

* Hoogleraar regionaal-economisch onderzoek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, *De toeristische en economische betekenis van attractiepunten in Nederland*, Breda, 1983. De cijfers in dit artikel zijn afkomstig uit dit rapport.

werkgelegenheid en als zodanig ook betrokken zijn geweest bij het regionaal sociaal-economisch beleid van de rijksoverheid, of dat nog zijn. Ook in de aan Nederland grenzende buitenlandse stimuleringsgebieden zal men geïnteresseerd zijn in dagattractiepunten vanwege de betekenis daarvan voor de regionale werkgelegenheid. Dit kan bij realisering van initiatieven in die gebieden in de toekomst leiden tot een vermindering van de bezoekfrequentie van buitenlanders en een afvloeiing van Nederlandse dagattractiepuntenbezoekers.

Ontwikkelingen aan de vraagzijde

Behalve deze overwegingen en behalve voor Nederlandse recreatieve dienstverlening ongunstige wisselkoersverhoudingen, zijn er met betrekking tot de binnenlandse ontwikkeling van zowel de vraag als het aanbod van de markt van attractiediensten een aantal zekerheden en onzekerheden die tot nadenken stemmen.

De eerste zekerheid is de daling van de besteedbare inkomens. De afgelopen decennia van algemene inkomensstijging hebben een ontwikkeling laten zien van vervanging van goedkopere consumptiegewoonten door duurdere. Beter huisvesting, comfortabeler transport, vooruitgang in de gezondheidszorg en ook duurdere intensieve vormen van recreatie. Zoals tuinbouw in vergelijking tot akkerbouw een zeer kapitaalintensieve bodemexploitatie is op een betrekkelijk klein areaal, zo zijn attractiepunten in vele gevallen geworden tot zeer kapitaalintensieve vormen van recreatie op een beperkt areaal. De economische teruggang, het veldwinnende inzicht dat het met wat minder moet, zal vermoedelijk leiden tot een omgekeerd substitutieproces: wat eenvoudiger wonen, wat minder comfort bij de verplaatsingen, zuiniger aan in de gezondheidszorg en ook minder kapitaalintensief in de recreatie. Indien inkomensstijgingen geleid hebben tot substitutieprocessen, waarom zouden inkomensdalingen dan niet leiden tot substitutie-effecten in de omgekeerde richting? In elk geval constateert het NRIT in zijn rapport een stabilisatie van het bezoekersaantal sedert 1978. Uiteraard is het mogelijk dat gemiddelde bestedingen per bezoek toenemen, waardoor de stagnatie in de groei van het bezoekersaantal geen uitwerking hoeft te hebben op de werkgelegenheid, maar het tegenovergestelde is aannemelijker.

Een tweede factor van onzekerheid aan de vraagzijde van de markt van attractiediensten is de voorkeuren van het publiek, en met name de veranderingen daarin. Enkele voorbeelden: de bevolking veroudert, hetgeen vermoedelijk een negatief effect heeft op de belangstelling voor attractiepunten. Onder invloed van een toenemende belangstelling voor natuur en landschap kan de extensieve recreatie, gericht op de vrije natuur, veld winnen. Het is denkbaar dat steeds meer mensen grote concentraties van recreanten gaan mijden. De omvang en wijze van arbeidstijdverkorting kan de voorkeuren beïnvloeden. Verkorting van de arbeidsdag, verlenging van het weekeinde dan wel vermeerdering van het aantal vakantiedagen hebben vermoedelijk een ongelijke uitwerking op het bezoek aan attractiepunten. Over deze ontwikkelingen en verbanden bestaat voorlopig nog veel onzekerheid.

Onzekerheid bestaat ook ten aanzien van een derde vraagfactor, namelijk de relatie tussen verblijfsrecreatie en dagrecreatie. Dat deze elkaar wederzijds en positief beïnvloeden is duidelijk, maar de mate waarin is niet onderzocht. Dit hangt samen met het feit dat het NRIT bij zijn onderzoek niet de bezoekers geënquêteerd heeft, maar de attractiebedrijven. Daardoor heeft de aanbodzijde van de markt de meeste aandacht gekregen en zijn de vraagfactoren wat op de achtergrond gebleven.

Ten slotte verdient nog één vraagfactor vermelding: de geneigdheid afstand af te leggen bij recreanten. Deze is betrekkelijk groot. CBS-enquêtes hebben uitgewezen dat de reiskosten die bezoekers aan attractiepunten maken, relatief hoog zijn, d.w.z. hoog in verhouding tot b.v. bezoek aan de natuur voor wandelingen of aan spor evenementen. Uit NRIT-onderzoek is bekend dat voor tweederde van de attractiepunten 40-80% van de bezoekers van 50 km of verder komt. Deze aanzienlijke ruimtelijke mobiliteit geeft de bewoners in stedelijke gebieden gevarieerde mogelijkheden. Als men voor een dagje uit een ruime keuze aan bestemmingen heeft, is de beeldvorming van deze verschillende

mogelijkheden ten aanzien van de beslissing waarheen te gaan van groot gewicht. Objectieve kenmerken van de verschillende attractiepunten spelen dan een rol, maar er is als het ware een filter van subjectieve inkleuring van de informatie dat de uitwerking van die objectieve factoren beïnvloedt. In elk geval betekent de grote ruimtelijke mobiliteit van de bezoekers, te zamen met de vermoedelijke teruggang in de particuliere inkomens, voor de dagattractiebedrijven een staat van wederzijdse afhankelijkheid waarin men de gevolgen van elkaars zetten op het schaakbord eraart en gezamenlijk de gevolgen van de opening van nieuwe attractiepunten ondervindt.

Ontwikkelingen aan de aanbodzijde

Met dit laatste de overgang makende naar de aanbodzijde van de markt voor attractiediensten kan worden opgemerkt dat het aantal marktpartijen klein is. Zo klein zelfs dat men geneigd is te denken aan een oligopolistische marktform met produktdifferentiatie. Bij dagattractiebedrijven is inderdaad sprake van produktdifferentiatie. Van het NRIT is afkomstig een typologie waarin worden onderscheiden attractiepunten met voornamelijk „life”-aanbod en voornamelijk niet-„life”-aanbod. Onder eerstgenoemde categorie vallen b.v. de dierentuinen.

Ten einde zich onder de marktpartijen te handhaven zijn grote investeringen vereist. Op grond van de ontvangen gegevens heeft het NRIT berekend dat de investeringen voor alle attractiepunten per jaar ongeveer f. 19 mln. bedragen. 80% hiervan gaat naar de bouw van nieuwe projecten, in welk cijfer het innovatieve karakter van deze bedrijfstak tot uitdrukking komt.

Er is dus wat betreft de dagattractiepunten reden om uit te gaan van een marktsituatie met verschillende oligopolistische kenmerken. In zulk een situatie komt de dynamiek aan de aanbodzijde onder andere van het toetreden van nieuwe aanbieders. Aankondiging van voorgenomen initiatieven heeft consequenties voor de reeds aanwezige aanbieders. Hun antwoord op de ontwikkeling is o.m. produktvernieuwing. Een zeker mate van bescherming kan aanwezig zijn in een voordelige lokatie ten opzichte van een belangrijk bevolkingsareaal. Voorts vormen de initiële investeringen een hoge drempel voor nieuwkomers. Maar de vraag of men zich op den duur kan handhaven, hangt af van succesvolle vernieuwing, waarvoor de financiële middelen in beginsel uit de exploitatieresultaten moeten komen.

Met betrekking tot de exploitatie bevat het rapport van het NRIT enkele gegevens. Een door het instituut opgenomen overzicht laat zien dat van de 20 bedrijven de helft 1981 afsloot met een negatief resultaat tegen 4 in 1977. Een positief jaarresultaat hadden in 1981 6 bedrijven tegen 12 in 1977. Zowel in 1977 als in 1981 speelden 4 bedrijven quitte. Er zijn voorts voor de vijf boekjaren waarop het onderzoek betrekking heeft, veel schommelingen van positief naar negatief en andersom. In een oligo-

polistische marktsituatie is de individuele marktstrategie, m.a.w. het concrete beleid van uitbreidings- en vervangingsinvesteringen, van prijsstelling en public relations, beslissend. Voor zover deze individuele marktstrategie bestaat uit nieuwe investeringen kan dit streven worden beperkt door gebrek aan fysieke en/of financiële ruimte. Anderzijds vormt dit streven bij dalende omzetten een toenemend druk op het rendement die zo sterk kan oplopen dat de werkgelegenheid wordt bedreigd. In deze situatie is de opstelling van de overheid relevant.

De rol van de overheid

Een beeld van het beleid van de overheid geven enkele nota's, waaronder in de eerste plaats de *Nota Toeristisch Beleid* van het Ministerie van Economische Zaken uit 1979. Deze nota noemt enkele beleidsuitgangspunten: handhaving van het toeristisch potentieel en de bevordering daarvan; bewaking en verbetering van het toeristisch produkt, zowel voor de eigen bevolking als ten opzichte van het buitenland. Attractiepunten worden daarbij beschouwd als trekkers voor verdere ontwikkeling van toeristische gebieden. Voorts gaat men uit van een voortgezette groei van de toeristische bestedingen, hetgeen het wenselijk maakt dat er nieuwe bedrijven komen om de toeristische attractiviteit van Nederland te vergroten.

De Innovatiebrochure *Stimulansen voor toeristische ondernemingen* van het Ministerie van Economische Zaken geeft aan dat het departement bereid is bij te dragen in de kosten van haalbaarheidsstudies voor nieuwe projecten, onder de voorwaarde dat deze kunnen fungeren als trekpleister en landelijk van betekenis zijn. Weer een ander rapport van hetzelfde ministerie, namelijk het Interimrapport van de Stuurgroep Dienstenonderzoek, stelt dat de mate, waarin attractiepunten een stuwende werking hebben voor de lokale en regionale economie moeilijk is aan te geven vanwege het ontbreken van gegevens.

Van de zijde van het voormalig Ministerie van CRM, thans WVC, ligt op tafel het *Structuurschema Openlucht recreatie* uit 1981, dat slechts globaal ingaat op de problematiek van de attractiepunten. Men stelt dat bij de ontwikkeling van ruimtelijke voorzieningen voor openlucht recreatie tevens moet worden gerekend met de mogelijkheden van vestiging van toeristische accommodatie en de daarvoor noodzakelijke infrastructuur. De attractiepunten moeten zoveel mogelijk in onderlinge samenhang tot stand worden gebracht en goed bereikbaar zijn, bij voorkeur per openbaar vervoer. Het is duidelijk dat de rol van de nationale overheid nog niet geheel is uitgekristalliseerd en tamelijk afwachtend blijft. Wat subsidieverlening door de overheid betreft geldt dat men bereid is ten behoeve van attractiepunten subsidies te verstrekken voor:

- toeristische infrastructuur, zoals riolering en parkeerplaatsen;
- de financiering van vestiging of modernisering van grotere toeristische projecten;
- promotie in het buitenland.

Hiernaast spelen andere, meer algemene subsidieregelingen een rol, zoals de WIR. Volgens opgave van de 21 bij het NRIT-onderzoek betrokken dagattractiepunten is vanaf 1975 hoofdzakelijk via de WIR bijna f. 20 mln. ten behoeve van investeringen

voor infrastructurele voorzieningen aan de bedrijven toegevoeld. Zelf hebben de bedrijven uit eigen middelen voor ruim f. 85 mln. geïnvesteerd in uitbreidingen en/of slechtweervoorzieningen en/of infrastructurele voorzieningen.

De slotsom uit het voorgaande is dat het rijk zich beperkt tot het subsidie-instrument en het initiatief laat aan ondernemers en aan lagere overheden. Deze laatste zijn geneigd tot een actievere opstelling, met name in die gevallen waarin zij worden geconfronteerd met een zeer omvangrijke werkloosheid en men ervan overtuigd is als regio of provincie te beschikken over een goed toeristisch-recreatief ontwikkelingspotentieel. „Toeristisch Recreatieve Overall Plannen” (TROP) ondersteunen dit streven. Het bezwaar van TROP's is hun eenzijdige gerichtheid op de provincie waarvoor zij worden opgesteld, en hun gebrek aan aandacht voor de gevolgen van de daarin opgenomen „speerpunten” voor de andere provincies en, in het geval van dagattractiepunten, voor de buiten de provincie reeds gevestigde attractiepunten.

Het streven naar stimulering van de werkgelegenheid in het gebied, hetzij provincie, hetzij gewest, hetzij gemeente, waarvoor men competent is, moet worden gerespecteerd. Maar ook moet men zich terdege rekenschap geven van de oligopolistische marktsamenhang en de grote ruimtelijke mobiliteit van de dagrecreanten en de implicaties daarvan. Men kan aan deze zaken niet voorbijgaan; groei van de werkgelegenheid in de ene regio zou dan eenvoudig worden gekocht met verlies van arbeidsplaatsen elders.

Men krijgt de indruk dat het streven naar verbetering in de regionale en provinciale werkgelegenheidsverhoudingen haaks staat op het streven naar een gezonde, binnen het geheel van de internationale verhoudingen tot grotere aantrekkelijkheid van Nederland bijdragende, nieuw opkomende en moderne bedrijfstak. Het is bijzonder gewenst dat op dit punt overleg tot stand komt. Dit overleg zal moeten worden gevoerd door verbreding van kennis en inzicht in de grensvoorwaarden die een rol spelen bij het wederzijds afstemmen van de recreatieve ontwikkeling van regio's en de voortgezette economische ontwikkeling van de bedrijfstak. Zou zulk een platform voor overleg en onderzoek tot stand kunnen komen?

A. J. Hendriks

Appendix

Overzicht van de belangrijkste attractiepunten in Nederland die lid zijn van de RECRON

	Lid Club van Elf	Lid Tour Ned.	Lid Ned. Ver. van Dierentuinen	Betrokken bij het NRIT-onderzoek
1. Autotron, Drunen	x			x
2. Avonturenpark Hellendoorn, Hellendoorn				
3. Beekse Bergen, Hilvarenbeek	x		x	x
4. Bos Dierenwereld, Gorsel		x		x
5. Burgers Zoo, Arnhem	x		x	x
6. Dierenpark Amersfoort, Amersfoort		x	x	x
7. Dierenpark Wassenaar, Wassenaar		x	x	
8. Dolfrado, Stein		x		x
9. Duinrell, Wassenaar	x			x
10. De Efteling, Kaatsheuvel	x			x
11. Evoluon, Eindhoven	x			x
12. Miniaturstad Madurodam, Den Haag	x			x
13. Noorder Dierenpark, Emmen	x		x	x
14. Ontspanningspark Drievliet, Rijswijk		x		x
15. Ouwehands Dierenpark, Rheden			x	x
16. Park Tivoli, Berg en Dal		x		x
17. Pier Scheveningen, Scheveningen				x
18. Recreatiepark Foreldorado, Gulpen				
19. Recreatiepark Linnaeushof, Bennebroek		x		x
20. Recreatiepark de Waarbeck, Hengelo		x		
21. Shetland Ponypark, Slagharen	x			x
22. Stichting Flevohof, Biddinghuizen	x			x
23. Stichting Gouden Handen, 's-Heereenberg		x		
24. Stichting Openluchtmuseum, Barger Compascuum			x	x
25. Sybrandy's Vogelpark en Ontspanningscentrum Oudemirdum				
26. Veluwestrand Harderwijk, Harderwijk				
27. Vogelpark Avifauna, Alphen a/d Rijn				x
28. Vogelpark Oisterwijk, Oisterwijk				x
29. Zeedierenpark Harderwijk, Harderwijk	x		x	x